

Dr. sc. Zdenko BRUSIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR-23000 ZADAR
zbrusic@globalnet.hr

UDK: 904 : 711.4

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 5. prosinca 2005.
Received:

OSTATCI LIBURNSKE NEKROPOLE ISPRED ZAPADNOG BEDEMA ASERIJE

Apstrakt

Tijekom istraživanja vanjske strane zapadnog bedema na Aseriji pronađeni su dijelovi liburnskih grobova koje nije u potpunosti zahvatila intenzivna građevinska aktivnost i regulacija prostora započeta u prvom stoljeću prije Krista i nastavljena sve do kasne antike. Jedan od više nađenih grobova koji u ovom radu donosim, dio je liburnske nekropole iz IV. stoljeća prije Krista koja je kasnijom intenzivnom izgradnjom negirana.

U radu donosim i neke druge slučajeve negiranja ranije nekropole ili dijelova arhitekture iz Jadera, Enone i Varvarije te podsjećam na važnost takvih nalaza pri proučavanju prerastanja i širenja starih željeznodobnih liburnskih naselja u urbanizirane antičke centre.

Sistematska arheološka istraživanja što se od 1998. godine provode na liburnsko-rimskom naselju Aseriji nedaleko od Podgrađa kod Benkovca, u neku su ruku nastavak istraživanja započetih još u 19. stoljeću.¹ Istraživanja su posljednjih godina vršena oko

¹ Vidi npr.: H. LIEBL, - W. WILBERG, 1908, 17-88; N. KLARIN, 2001, 23-26.

crkve Sv. Duha na prostoru foruma, obje strane dijela bedema na sjeveroistočnoj strani, a najopsežnija se istraživanja obavljaju duž vanjskog plašta bedema na sjevernom i sjeverozapadnom dijelu,² gdje su se nalazili i glavni ulazi u naselje do kojih su vodile komunikacije što su Aseriju povezivale sa susjednim Nedinumom, Alverijom, te prema moru Blandonom i lukom u današnjim Pakoštanima,³ kao i udaljenijim Jaderom, Skardonom i Burnumom.⁴ Istraživanja pokazuju da je tijekom antike na ovom prostoru dolazilo do intenzivnih građevinskih aktivnosti. Već u ranoj antici dolazi do izgradnje monumentalnoga gradskog bedema,⁵ a tada sigurno dolazi i do regulacije prostora ispred jednog ili dvaju ulaza u naselje odakle je vodila komunikacija uz koju se formira nova nekropola ili nekropole danas prepoznatljive po brojnim devastiranim grobovima, čije pljačkanje traje više od dvjesto godina.⁶ Grobovi i grobne parcele uz pristupne komunikacije obilježene su nadgrobni spomenicima, posebno cipusima⁷, stelama⁸, ali i većim edikulama⁹. U drugom pak stoljeću u čast cara Trajana podiže se monumentalni slavoluk, koji se interpolira u dio gradskog bedema.¹⁰ Tijekom kasne antike dolazi do niza gradnji prepoznatljivih po masivnim ojačanjima starih bedema, ukopima u obične grobove pokrivena tegulama, zatim u veće grobnice te u jednu sa svodom.¹¹ Najmlađa pak

² I. FADIĆ, 1999, 66-71; I. FADIĆ, 1999 a, 78-85; I. FADIĆ, 2001, 55-61; I. FADIĆ, 2001 a, 69-86; I. FADIĆ, 2002, 51-57; I. FADIĆ, 2003, 417-428; I. FADIĆ, 2003 a, 67-74; I. FADIĆ, 2003 b.; I. FADIĆ, 2003 c., 61-67; I. FADIĆ, 2003 d., 79-129; I. FADIĆ, I., 2004, 73-103.

³ Podmorska arheološka istraživanja što se već drugu godinu obavljaju na širem prostoru luke Pakoštane, pokazala su već nakon početnih nalaza da se radi o velikom kompleksu prirodno zaštićene luke koja je tijekom antike, a vjerojatno i prapovijesti, bila intenzivno korištena. Debeli kulturni slojevi duž operativne obale s nalazima od prvog do trećeg stoljeća poslije Krista ali i nalaz ostataka antičkog broda u blizini lučkog kompleksa, sugeriraju položaj gdje se u antici uz veliki lučki prostor nalazilo i mjesto za popravak brodova. S obzirom na blizinu velikih liburnsko-rimskih centara Blandone, Aserije i Nedinuma u zaleđu ovog prostora, logično je pomišljati i nadamo se da će i buduća istraživanja i potvrditi naše pretpostavke da je antička luka u Pakoštanima korištena od spomenutih naselja.

⁴ Ž. MILETIĆ, 2004, 7-21;

⁵ Z. BRUSIĆ, 2000, 136-137; I. FADIĆ, 2001, 69-76.

⁶ A. FORTIS, 2004, 23-26; L. MARUN, 1998, 119, 144, 173, 268 i 277. L. Marun opisuje dvije nekropole koje se u njegovo vrijeme pljačkaju. Jedna se nalazi: «pod gradinom Asseriae, sa strane Lisičića», gdje vlasnik parcele otkapa paljene grobove i materijal iz grobova prodaje. Drugi prostor, odnosno dio velike nekropole, nalazi se sa sjeverne strane novoga groblja na općinskom pašnjaku, gdje su grobovi u kamenim urnama, rijetko obzidani, te, kako navodi, da je otvoreno oko 200 grobova. Istraživanja I. Fadića na dijelu navedenog prostora donijela su na vidjelo ulomke kamenih urni i ostatke grobnih prostora.

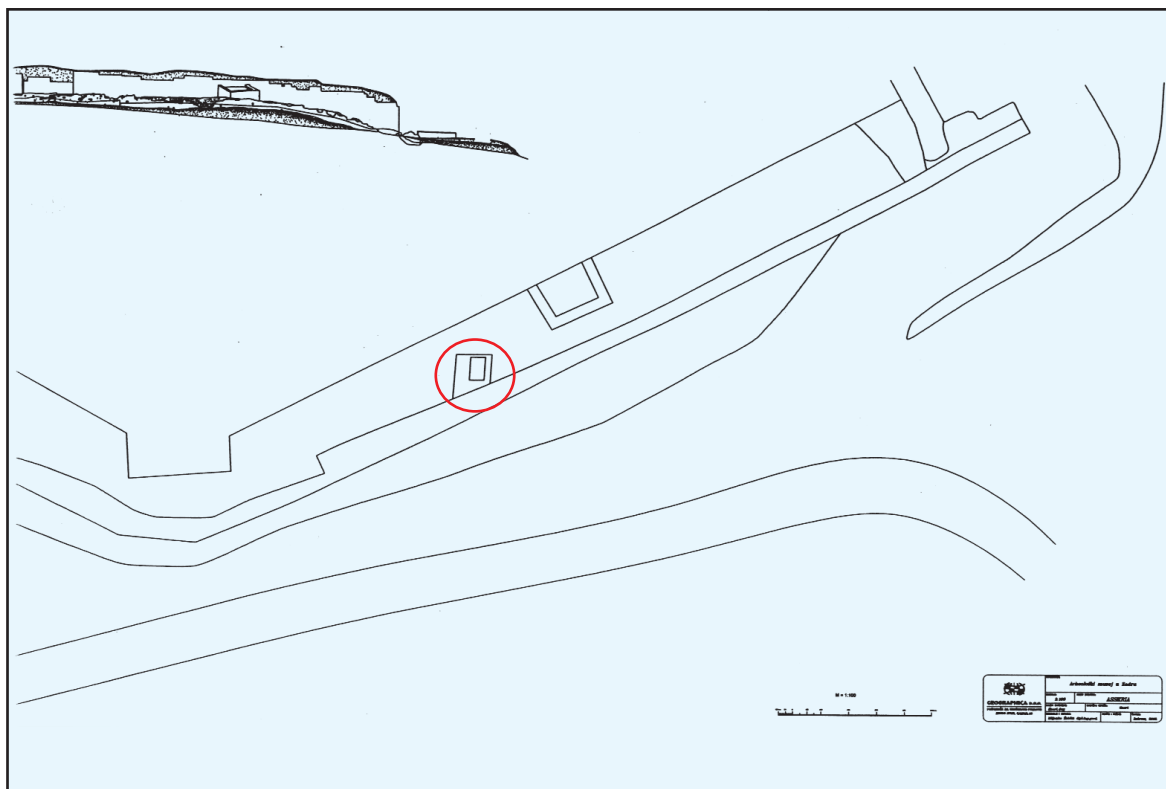
⁷ I. FADIĆ, 2003, 112-116. I. FADIĆ, 2004, 79-95.

⁸ M. GLAVIČIĆ, 2003, 74-90. D. MARŠIĆ, 2003, 157-177.

⁹ N. CAMBI, 2004, 23-29.

¹⁰ M. SUIĆ, 1976, 123; I. FADIĆ, 2001, 82-83.

¹¹ A. UGLEŠIĆ, 2003, 199-204; M. GLAVIČIĆ, 2003, 73-76.

Sl. 1 Pozicija liburnskog groba 27

Fig. 1. The position of Liburnian grave 27

gradnja, nastala u vrijeme bizantsko-gotskih ratova ili nešto kasnije, široki je nasip limitiran zidom od antičkih spolija koji prati ranoantički bedem.¹²

Naša pozornost usmjerena je dijelu predantičke nekropole čijih je nekoliko grobova otkriveno tijekom novijih arheoloških zahvata. Tako je 1999. godine nađeno šest grobova a 2002. godine još jedan grob (grob 27) /Sl. 1/. Grobovi su iz liburnskog vremena, a od njih se četiri koji su ranije publicirani nalaze uz zapadni dio gradskog bedema.¹³ Ovi grobovi počivaju na samom živcu, a negdje je živac tesan tako da su se zbog kasnijih antičkih nivelacija terena sačuvali uglavnom donji dijelovi raka s ostacima kostiju pokojnika i prilozi-ma. Posebno se to uočava na grobu 6, na koji je doslovno nasjeo blok ranoantičkog bedema te su pri ovoj monumentalnoj gradnji negirani dijelovi ranije nekropole.¹⁴

Grob 27, istražen 2002. godine, nalazi se na sjevernoj strani ranoantičkog bedema, u sloju koji nije zahvaćen kasnijom nivelacijom pa su sačuvane kamene obložnice groba,

¹² I. FADIĆ, 2001, 78-79.

¹³ N. KLARIN, 2000, 23-30.

¹⁴ N. KLARIN, 2000, 29.

Sl. 2. Liburnski grob 27 prije otvaranja
Fig. 2. Liburnian grave 27 prior to opening

dok se poklopna ploča urušila te je nađena fragmentirana u grobu /Sl.2 i 3/. Grob se sastojao od četiri ploče koje su u obliku sanduka formirale grobnu raku (dimenzija 155x95 cm) pokrivenu petom pločom. Ostatci pokojnika loše su sačuvani, te nije moguće odrediti broj ukopa, dok dimenzije groba i položaj sačuvanih kostiju noge ukazuju na pokop u zgrčenom položaju /Sl. 4, 5/. U grobu je nađeno sedam brončanih fibula, šest od njih pripada dobro poznatim i čestim fibulama certozoidnih varijanti sa zavrnutom nožicom u obliku lista, a jedna je certozoidna fibula /Sl. 6, 7/. Objе vrste fibula zastupljene su u spomenutim grobovima (grobovi 1, 3, 4, 5 i 6) pronađenim pedesetak metara zapadno koje je ranije obradila N. Klarin.¹⁵ U njima je pronađeno dvadesetak primjeraka brončanih certozoidnih primjeraka fibula sa zavrnutom nožicom u obliku lista i jedan primjerak certozoidne fibule slične primjerku iz groba 27 /Sl. 8: 1-3, Sl. 9: 4-6/.

Rekli smo da najveći broj fibula iz groba 27, ali i iz ranije publiciranih grobova, pripada certozoidnim fibulama sa zavrnutom nožicom u obliku lista. Ove fibule Z. Vinski nazvao je

¹⁵ N. KLARIN, 2000, 34-40.

Sl. 3. Liburnski grob 27 nakon otvaranja poklopnice

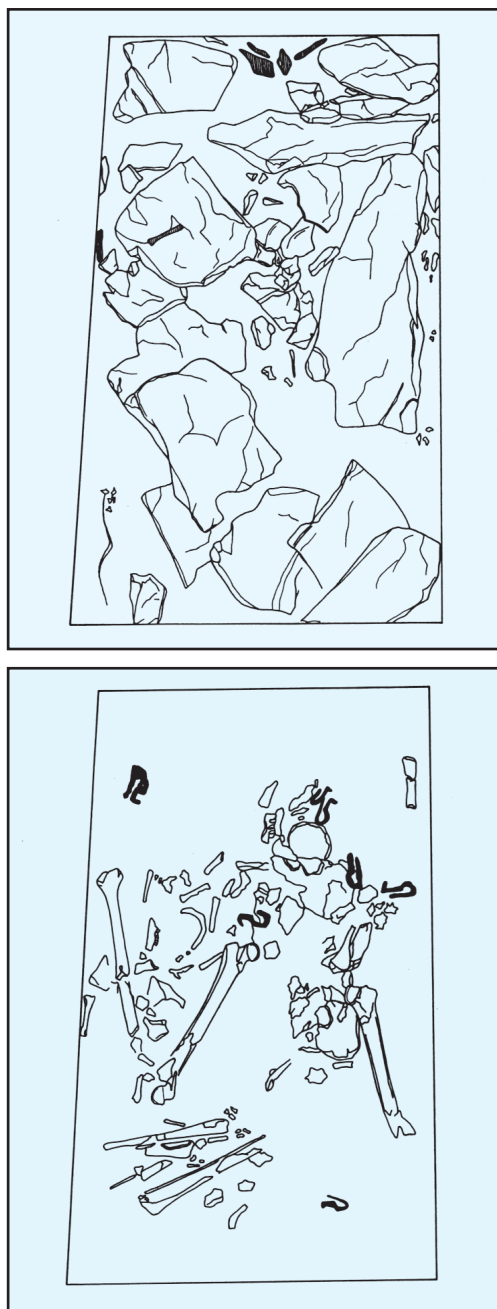
Fig. 3. Liburnian grave 27 after removal of the broken lid

“tip Baška, “¹⁶ dok ih kasnije Š. Batović izdvaja, naziva ih “ranolatenoidne fibule” i izvodi njihovu evoluciju te ukazuje na njihovo liburnsko podrijetlo. Za ove fibule, koje smo najprije nazvali “certooidne fibule sa zavrnutom nožicom u obliku lista”, možda bi danas bio pogodniji naziv “liburnske fibule s nožicom u obliku lista” jer se njihova brojnost i raznovrsnost očituje na liburnskom prostoru. Kao vrijeme nastanka ovih fibula uzima se razdoblje od četvrtog stoljeća prije Krista pa do uspostave rimske dominacije.¹⁷ Takvo datiranje potvrđuju i nalazi u grobovima kod Dragišića blizu Šibenika i Vičje Luke na otoku Braču, gdje se uz liburnske fibule sa zavrnutom nožicom u obliku lista nalaze i atički skifosi s crnim premazom koji su se proizvodili između 425. i 275. god. prije Krista.¹⁸ Iako se ove fibule rijetko pojavljuju u velikim helenističkim grobnicama iz drugog i prvog stoljeća prije Krista, u kojima je česta importirana reljefna i glatka siva keramika, njihovo je trajanje, svakako, dulje, kao što

¹⁶ Z. VINSKI, 1959, 27.

¹⁷ Š. BATOVIĆ, 1974, 190-192.

¹⁸ Z. BRUSIĆ, 1999, 8.

Sl. 4. Liburnski grob 27

Fig. 4. Liburnian grave 27

je slučaj u selu Danilu Gornjem kod Šibenika, gdje se neke inačice ovih fibula nastavljaju upotrebljavati i u prvom stoljeću poslije Krista.¹⁹

Na ovome mjestu posebno bi smo se zadržali na jednoj pojavi što je evidentna na Aseriji, ali i kod nekih drugih liburnskih naselja. Naime, širenjem grada tijekom prvog stoljeća prije Krista i izgradnjom ranoantičkog bedema dolazi na Aseriji do negiranja ranije liburnske nekropole. Ostatci grobnih konstrukcija ili dijelovi fortifikacija iz ranijega predantičkog doba, očuvani unutar kasnijih antičkih naselja, otkriveni su još u Varvariji, Enoni i Jaderu, a ova pojava ukazuje na opseg i tempo širenja pojedinih naselja.

Tako su arheološka istraživanja obavljena posljednjih desetak godina jugozapadno od foruma antičkog Jadera iznjela na vidjelo dijelove triju grobnih raka iz liburnskog vremena očuvanih ispod rimske urbane strukture ili unutar prostora koji arhitektura kasnijeg naselja nije zahvatila. Grobovi s ostacima pokojnika i priložima djelomično su sačuvani, tako uz dijelove grobne konstrukcije i ostatke pokojnika u zgrčenom položaju susrećemo i grobne priloge od kojih su česte spiralnonaočaraste fibule koje kronološki možemo staviti u vrijeme između osmog i šestog stoljeća prije Krista,²⁰ što odgovara vremenu upotrebe nekropole na ovom prostoru. Kod Liburna, kao i kod drugih etničkih skupina tijekom prvog tisućljeća prije Krista, prostor stanovanja, odnosno obrambeno-stambeni prostor, odvaja se od prostora za pokapanje. Naselja na uzvišenjima (gradine) ili ona uz more, na poluotocima ili otočićima, obično se

¹⁹ Z. BRUSIĆ, 1981, 88-93.

²⁰ D. GLOGOVIĆ, 2003, 23-32.

Sl. 5. Liburnski grob 27

Fig. 5. Liburnian grave 27

ograđuju nasipom od lomljena kamena ili u mlađem razdoblju zidom od tesanika povezanih glinenim, odnosno žbukanim vezivom.²¹ Pokapanje umrlih obavlja se na posebnom prostoru-nekropoli koja se u prapovijesti, kao i kasnije u antici formira, izvan utvrđenog odnosno stambenog prostora, obično uz komunikaciju koja vodi iz naselja. Prema tome možemo zaključiti da se na prostoru gdje se danas nalaze ostatci foruma rimskog Jadera, u osmom ili šestom stoljeću prije Krista rasprostirala liburnska nekropola koja se protezala i nekoliko stotina metara istočnije, gdje su ranije utvrđena dva liburnska pokopa.²² Slijedom iznesenih podataka vidimo da se liburnsko naselje ili, bolje reći, utvrđen prostor ograđen suhozidom, kao što je u tom razdoblju bilo uobičajeno, nalazio prema vrhu poluotoka ili tadašnjeg otoka.²³ Dijelovi suhozida utvrđeni pri istraživanju, rimskog kapitolija 1964. godine mogli bi

²¹ Z. BRUSIĆ, 2000, 125-141.

²² B. ILAKOVAC, 1958, 2-5.

²³ Dileme o prvotnom izgledu zadarskog prostora, da li se naselje razvilo na poluotočiću ili otočiću, kao što je to čest slučaj na drugim mjestima u obalnom prostoru stare Liburnije (Z. BRUSIĆ, 1977, 53-58), nadamo se da će razriješiti buduća arheološka i geološka ispitivanja.

Sl. 6. Fibule u grobu 27

Fig. 6. Fibulae in grave 27

se pripisati ostatcima prapovijesnih fortifikacija liburnskog naselja.²⁴ Teško je danas odrediti koliku je površinu zauzimao liburnski Jader iz vremena željeznog doba; možemo pretpostaviti da je bio odijeljen suhozidnim nasipom a imao je svakako i drukčiju konfiguraciju s obzirom na morsku razinu koja se otada podigla za tri metra, ali i

brojna nasipavanja nastala tijekom povijesti. Izgleda da se u ovom ranom vremenu egzistencije naselja liburnski Jader nije koristio samo prostorom današnjeg poluotoka već je dio sadržaja, vjerojatno lučki prostor toga već razvijenog liburnskog centra između sedmog i šestog stoljeća prije Krista bio dislociran u dnu zaljeva koji poluotok s kopnom zatvara na sjeveroistočnoj strani.²⁵

Liburnska i rimska Enona, a kasnije i starohrvatski Nin, razvila se na poluotoku smještenom u prostranom zaljevu.²⁶ Samo naselje, sudeći po nalazima grobova, nije u željezno

²⁴ M. SUIĆ, 1981, 95.

²⁵ Pri istraživanjima rimske nekropole na gradskom prostoru Relji 1990. godine, na prostoru gdje je u predrimsko vrijeme bilo dno uvale, otkriveni su ostatci iz liburnskog vremena na tri pozicije. Najprije su nađeni osteološki ostatci više osoba pokopanih bez uobičajene arhitekture. Nalazi dviju fibula indiciraju na vrijeme osmog ili devetog stoljeća prije Krista. Na drugom prostoru pronađeni su gusti nizovi suhozidnih konstrukcija uz obilje apulske i u manjoj mjeri domaće keramike. Treći nalaz u blizini kamenih konstrukcija odnosi se na masivnu drvenu oblogu prirodnog i danas aktivnog izvora čiji se otvor danas nalazi ispod morske razine. Radiokarbonska analiza drva ograde izvora odgovara vremenu od 9. do 6. stoljeća prije Krista. Apulska se keramika u šestom i sedmom stoljeću prije Krista uvažala i upotrebljavala u Liburniji, te je upravo ovo mjesto u dnu uvale moglo biti lučki prostor liburnskog Jadera. (Z. BRUSIĆ, 2001, 45-47.)

²⁶ Prokop poluotoka spojenog s kopnom na jugozapadnoj strani napravljen je 1346. godine, od kada Nin postaje otokom, i spojen je kopnom s dva mosta. Donjim mostom, koji se gradi nakon prokopa, i Gornjim mostom, koji je, izgleda, postojao i u antici (Z. BRUSIĆ, 2002, 213.)

doba obuhvaćalo čitavu površinu tadašnjeg poluotoka. Naime, na sjeveroistočnoj strani današnjeg otočića pronađeni su liburnski pokopi koji vjerojatno pripadaju jednoj od nekropola liburnske Enone.²⁷

I istraživanja na Varvariji pokazala su postojanje jedne ranije faze gradnje gradskih bedema, danas djelomično sa-

čuvanih unutar gradske jezgre. Naime, početkom osamdesetih godina nedaleko od istočnog ulaza, u kompleksu antičke arhitekture, ispod podnice atrija, otkriveni su dijelovi zida od masivnih lomljenaca s obiljem željeznodobne keramike.

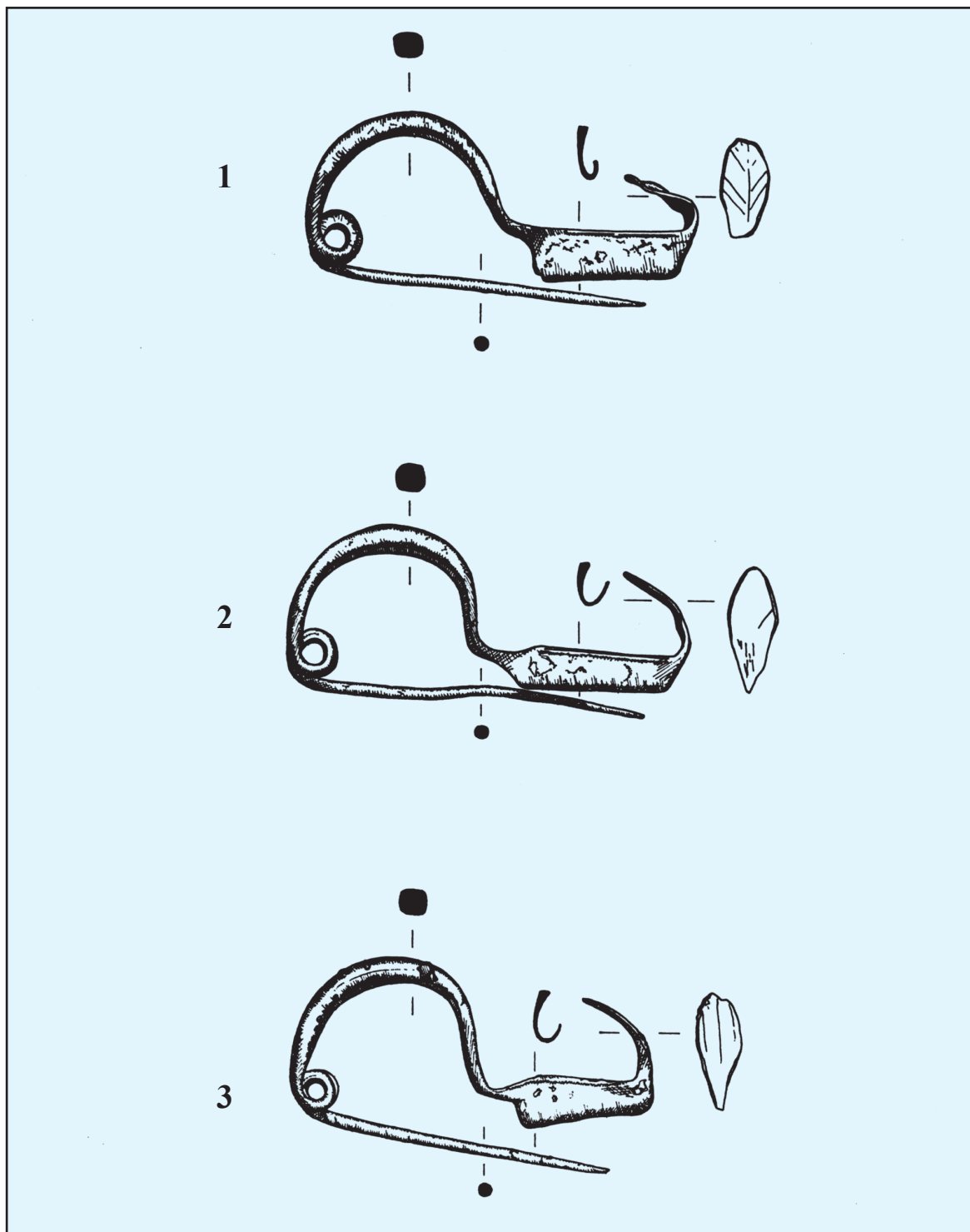
Navedeni primjeri dijelova nekropola ili ostataka fortifikacije sačuvani unutar pojedinih urbanih jezgra naselja mogu dobro poslužiti pri budućim istraživanjima na Aseriji, gdje će se, nadamo se, vjerojatno moći identificirati pojedini grobni, fortifikacijski ili neki drugi elementi uz čiju će se pomoć moći bolje očitati razvoj naselja od željeznodobne liburnske gradine do liburnsko-rimske Aserije.

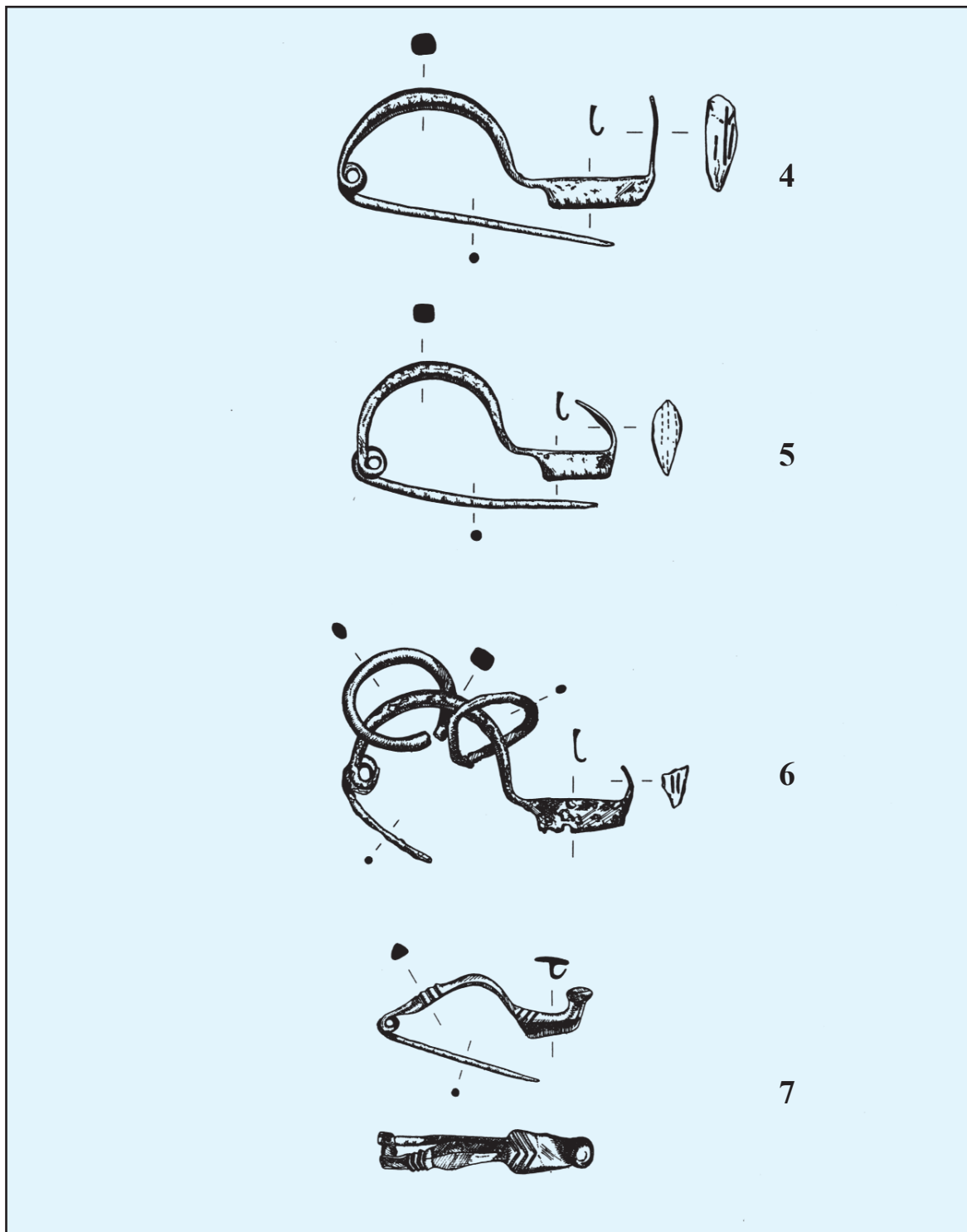
Sl. 7. Fibule iz groba 27

Fig. 7. Fibulae from grave 27

²⁷ Š. BATOVIĆ, 1968, 17-18; Z. BRUSIĆ, 2002, 222.

Sl. 8. Fibule iz groba 27
Fig. 8. Fibulae from grave 27

Sl. 9. Fibule iz groba 27

Fig. 9. Fibulae from grave 27

Literatura:

- BATOVIĆ, Š., 1968. - Š. Batović, Nin u prapovijesti, *Nin problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 7-32.
- BATOVIĆ, Š., 1974. - Š. Batović, Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture, *Diadora*, 7, Zadar, 159-232.
- BRUSIĆ, Z., 1977. - Z. Brusić, Prehistorijski podmorski nalazi na području južne Liburnije, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 24, 53-60.
- BRUSIĆ, Z., 1981. - Z. Brusić, Nekoliko neobjavljenih grobnih nalaza iz Danila Gornjeg, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75, Split, 85-95.
- BRUSIĆ, Z., 1999. - Z. Brusić, Nekropola Gradine kod Dragišića, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 38 (25), Zadar, 1-13.
- BRUSIĆ, Z., 2000. - Z. Brusić, Razvoj prapovijesnih obrambenih utvrđenja u Liburniji, *Histria antiqua*, 6, Pula, 125-143.
- BRUSIĆ, Z., 2001. - Z. Brusić, Rezultati prapovijesnih istraživanja na Relji, Iskoni be slovo, *Zbornik radova o glagoljici i glagoljašima zadarskog kraja i crkvi svetog Ivana Krstitelja*, Zagreb, 45-49.
- BRUSIĆ, Z., 2002. - Z. Brusić, Nekropole liburnskih naselja Nina i Kose kod Ljupča, *Histria antiqua*, 8, Pula, 213-241.
- CAMBI, N., 2004. - N. Cambi, Stropni reljef iz Aserije, *Asserija*, 2, Zadar, 23-39.
- FADIĆ, I., 1999. - I. Fadić, *Asseria* - Podgrađe kod Benkovca, *Obavijesti*, 2, Zagreb, 66-71.
- FADIĆ, I., 1999. a - I. Fadić, *Asseria* - nove spoznaje, *Obavijesti*, 3, Zagreb, 78-85.
- FADIĆ, I., 2001. - I. Fadić, *Asserija* u svjetlu novih istraživanja, *Obavijesti*, 2, Zagreb, 55-61.
- FADIĆ, I., 2001. a - I. Fadić, Bedemi Aserije, *Histria antiqua*, 7, Pula, 69-86.
- FADIĆ, I., 2002. - I. Fadić, *Asseria* – istraživanja godine 2001., *Obavijesti*, 1, Zagreb, 51-57.
- FADIĆ, I., 2003. - I. Fadić, Uspon i pad Aserije, *Histria antiqua*, 11, Pula, 417-428.
- FADIĆ, I., 2003. a - I. Fadić, *Asseria* – nova otkrića, *Obavijesti*, 1, Zagreb, 67-74.
- FADIĆ, I., 2003. b - I. Fadić, *Asseria* – pet godina istraživanja (1998. -2002.), Zadar.
- FADIĆ, I., 2003. c - I. Fadić, *Asseria* – istraživanja godine 2003, *Obavijesti*, 1, Zagreb, 61-67.

- FADIĆ, I., 2003. d - I. Fadić, Novi liburnski cipusi iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 79-129.
- FADIĆ, I., 2004. - I. Fadić, Novi epigrafski spomenici iz Aserije i Lepura, *Asseria*, 2, Zadar, 73-103.
- FORTIS, A., 2004. - A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Split.
- GLAVIČIĆ, M., 2003. - M. Glavičić, Tri nova nadgrobna natpisa iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 71-95.
- GLOGOVIĆ, D., 2003. - D. Glogović, Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien), *Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung XIV, Band 13, Stuttgart.
- ILAKOVAC, B., 1958. - B. Ilakovac, Prehistorijski nalazi u Zadru, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru II*, Zadar, 1-11.
- KLARIN, N., 2001. - N. Klarin, Prapovijesni grobovi na Aseriji - istraživanja 1999. godine, *Diadora*, 20, Zadar, 23-71.
- LIEBL, H. i WILBERG, W., 1908. - H. Liebl, W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, 11, Beč, 17-88.
- MARŠIĆ, D., 2003. - D. Maršić, Nove aserijatske portetne stele, *Asseria*, 1, Zadar, 157-183.
- MARUN, L., 1998. - L. Marun, *Starinarski dnevnici*, Split.
- MILETIĆ, Ž., 2004. - Ž. Miletić, O rimskim cestama na aserijatskom području, *Asseria*, 2, Zadar, 7-21,
- SUIĆ, M., 1976. - M. Suić, *Antički grad na Jadranu*, Zagreb.
- SUIĆ, M., 1981. - M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar.
- UGLEŠIĆ, A., 2003. - A. Uglešić, Ranokršćanski nalazi iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar 195-204.
- VINSKI, Z., 1959. - Z. Vinski, Ein liburnischer Depotfund aus Baška, *Arch. Jug.*, 2, Beograd,